

АСПІРАНТСЬКІ СТУДІЇ

УДК 165.75

МОВА В МЕРЕЖІ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОГО ПРОСТОРУ СУСПІЛЬСТВА

Наталя Готько

*Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова***Анотації:**

Сучасний інформаційний простір суспільства потребує мовних практик для досягнення своєї мети й виконання своїх функцій. Водночас він суттєво впливає на сталу людську комунікацію, постає істотною детермінантою соціокультурної еволюції, задає критеріальні орієнтири для становлення нової комунікативної культури. Спираючись на ідеї символічного інтеракціонізму й надбання теорії комунікативної дії, аналізується здатність мови структурувати, формувати й видозмінювати соціокультурну дійсність.

Готько Наталя. Язык в сети информационно-коммуникативного пространства общества.

Современное информационное пространство общества нуждается в языковых практиках для достижения своей цели и выполнения своих функций. В то же время оно оказывает существенное влияние на постоянную человеческую коммуникацию, проявляется существенной детерминантой социокультурной эволюции, задает критеріальні орієнтири для становления новой коммуникативной культуры. Опираясь на идеи символического интеракционизма и теории коммуникативного действия, анализируется способность языка структурировать, формировать и видоизменять социокультурную действительность.

Hot'ko Natalia. Language in the network of information and communication space of human society.

Modern informative society is using linguistic practices for achievement of the purpose and implementation of the functions. At the same time it renders substantial influence on permanent human communication, shows up the substantial reason of sociocultural evolution, sets criterions for development of new communicative culture. The ability of language to structure, form and modify sociocultural reality according to ideas of symbolic interactionism and theories of communicative action is analysed.

Ключові слова:

інформаційний простір суспільства, філософія мови, ЗМІ, комунікативна культура, медіа ресурси.

информационное пространство общества, философия языка, СМИ, коммуникативная культура, медиа ресурсы.

informative space of society, philosophy of language, MASS-MEDIA, communicative culture, media resources.

Мова є невіддільною частиною будь-якої індивідуальної та суспільної життєдіяльності. Це духовний код, за допомогою якого ми розуміємо навколишній світ і себе в ньому. Буття людини безпосередньо пов'язано з мовною реальністю, в якій концентрується сама сутність, сенс існування. Без мови неможливий розвиток людства, культури, науки, цивілізації. Усі історичні перипетії й самотність людського існування опосередковані мовними процесами. Жодна фундаментальна проблема людського буття не може бути ані порушена, ані розв'язана без урахування мовного аспекту, його ролі в житті людини й суспільства.

Проблема походження мови належить до кола таких питань, які, будучи, по суті, філософськими, тісно пов'язані з досягненнями конкретних наук. Навіть більше, в історії дослідження проблеми були періоди, коли припускалося, що саме конкретні дисципліни допоможуть остаточно її розв'язати. Утім, з часом з'ясовувалося, що без чітко усвідомленого філософського фундаменту

неможливо переконливо обґрунтувати, чому і як людська мова стала доконаним фактом.

«Сутність мови, – наголошував Б. Рассел, – полягає не у використанні будь-яких способів комунікації, а в застосуванні фіксованих асоціацій, тобто в тому, що щось істотне – вимовлене слово, картинка, жест або що завгодно – могли б викликати «уявлення» про щось інше. Коли це відбувається, то відчутне може бути названо «знаком» або «символом», а те, про що з'являється уявлення, – «значенням». На думку Ф. де Соссюра, слово як мовний знак є «двосторонньою психічною сутністю», що перебуває в нерозривному зв'язку між поняттям і його акустичним образом. Звідки б не потрапило до людини нове для неї слово – з усної розмови, зі сторінок книги чи газети – завжди воно надалі зберігатиметься в пам'яті у вигляді звукового образу. Цей образ у будь-який момент можна уявити собі подумки (через так звану «внутрішню мову») або ж відтворити вголос. І незмінно в той же момент у пам'яті виринає абстрактне поняття, передане в акустичному образі. Оскільки акустичні образи посідають настільки виняткове

місце в нашій мовній поведінці, то важко або навіть неможливо уявити собі народження мови за браком мовлення» [9, с. 27].

Передумовою будь-якого розуміння є мова, яка насамперед є умовою самої можливості дослідження змісту людської свідомості, оскільки функціонування свідомості має символічну природу. Тобто розуміння допускає аналіз мови як знакової системи. Мова як об'єкт гуманітарного пізнання припускає семантичний підхід до всіх соціальних феноменів і до тексту зокрема [12, с. 87]. Акцентуючи дуальний характер мови, яка є процесом і продуктом водночас, В. Гумбольдт уподібнював мову віддзеркаленню духу народу. У зв'язку з цим принципово важливою є думка Е. Сепіра про зміну психічної значущості та інтенсивності значення залежно від того, на чому зосереджена увага, яким є напрям розумової діяльності індивідів. Розглядаючи значення як одиницю мовного мислення, Л. Виготський підкреслював, що смислова структура значення слова змінюється внаслідок зміни психологічної природи цього значення, що веде до зміни характеру віддзеркалення й узагальнення реальності у слові.

Ю. Габермас поклав в основу теоретичного розуміння соціального буття не матеріальні й виробничі сили, що забезпечують перетворення людиною природи, а «виробничу силу комунікації», яка «формує соціальну тканину й забезпечує її поступальну раціоналізацію». Саме комунікативна дія, в якій координація планів учасників здійснюється через механізми взаєморозуміння в середовищі мови, забезпечує відтворення суспільства як «життєвого світу». Концепція універсальної прагматики Ю. Габермаса виходить з тих міркувань, що не лише семантичні, фонетичні й синтаксичні особливості мовних повідомлень, а й прагматичні ознаки зовнішніх виявів висловлювання доступні раціональній реконструкції в універсальному контексті мови. Це означає, що суб'єкт володіє не лише лінгвістичною, а й комунікативною компетенцією.

У процесі соціалізації, що реалізується насамперед у комунікативному просторі, суб'єкти усвідомлюють способи досягнення взаєморозуміння. При цьому йдеться про латентні, невербалізовані механізми, які становлять ядро мови, неідентичне граматичним правилам [5, с. 12]. Як і будь-якій мові, комунікації притаманні механізми, що зумовлюють процес взаєморозуміння. Ці механізми суб'єкт осягає підсвідомо. Вони передують будь-якій комунікації, є трансцендентними, мають форму рафінованого апіорі [2, с. 87]. Комунікація постає

універсальною формою соціальності, яка зазнає видозмін у процесі історичної динаміки. Як єдина модель соціальності вона має нормативний та емпіричний аспекти. Оскільки телосом мови є взаєморозуміння, то ідеальна модель спілкування імпліцитно закладена в мові. У реальній комунікації відбувається відхід від нормативної схеми з огляду на низку причин як суб'єктивного характеру (наприклад, мотивація, цілепокладання суб'єкта), так і об'єктивного (упровадження нових механізмів у простір міжособистісного спілкування, перепони на шляху комунікування тощо) [4, с. 54].

Правила й норми комунікативної взаємодії мають апріорний характер, тому виявляється можливою трансляція знання в суспільстві, культурна спадкоємність загалом [1, с. 164]. Умови взаєморозуміння закладені в структурі мови: суб'єкт надає мовним конструкціям адекватної для розуміння форми, роблячи це не довільно, а відповідно до комунікативних норм мови. Він перекладає мовні конструкції несвідомо. По суті, кожна комунікація є своєрідним «перекладом» мовних висловлювань, що сприяє досягненню взаєморозуміння. Класична риторика розуміє спілкування й комунікацію загалом як мистецтво мови. Сучасна риторика є так чи так витлумачувана загальна теорія висловів як комунікативної взаємодії людей. Традиція співвідносити мистецтво риторики з публічними виступами стимулює сучасну риторику до розроблення політичного, соціологічного та епістемологічного аспектів мовної практики, що сприяє розвитку загальної теорії комунікації. Риторика зробила істотний внесок також у розуміння особливостей художньої комунікації.

Сучасні соціальні науки розвиваються в цілому під впливом ідей символічного інтеракціонізму Дж. Міда, який у праці «Розум, Я і Суспільство» інтерпретує соціальні процеси як взаємодію індивідів у суспільстві, а соціальну реальність подає як багатоманітність можливих «перспектив» і систем соціальних взаємодій. У процесі спілкування люди створюють ті смисли, якими керуються у своїй діяльності, а мова є особливим символічним засобом, за допомогою якого здійснюється спілкування.

Інтеракційний підхід припускає, що смисли, цінності й знання виникають унаслідок взаємозв'язку та взаємодії, з одного боку, історично й культурно зумовлених діячів, суб'єктів, а з іншого – об'єктивної дійсності, яка, будучи сама історичною й опосередкованою, все ж не вичерпується цими смислами. Суспільство існує, використовуючи спілкування не тільки як інструмент передачі й обміну інформацією [10, с. 23–24]. Кожен член

суспільства бере участь у колективній і координованій діяльності, яка, власне, й конститує соціум конкретно-історичного формату [11, с. 71]. Розуміння як мета комунікації задає й детермінує форми комунікативної взаємодії. Спотворення змісту, що виникають у процесі комунікації, зумовлені наявністю зовнішніх щодо комунікативної процедури цілей і намірів суб'єктів. Прагматичні цілі та інтереси, які переслідують суб'єкти у процесі міжособистісної взаємодії, призводять до спотворення комунікації.

Комунікація не зумовлена й не запрограмована [3, с. 28]. Разом з тим, лише через відносини з іншими індивідуальність формується й самореалізується. Свобода мислиться вже не як оволодіння й контроль, а як встановлення рівноправних партнерських відносин з тим, що перебуває поза людиною: з природними процесами, з іншою людиною, з цінностями іншої культури, з соціальними процесами. При цьому свобода розуміється не як вираження проектно-конструктивного відношення до світу, не як створення такого наочного світу, який управляється й контролюється, а як відношення, за якого я розумію іншого, а інший розуміє мене. Йдеться не про детермінацію, а про вільне ухвалення, засноване на розумінні як на результаті комунікації. Це особливий вид діяльності: не для створення предмета, в якому людина намагається відобразити й виразити саму себе, тобто предмета, який належить суб'єктові. Це взаємодія рівноправних партнерів, кожен з яких зважає на іншого й унаслідок якої обидва зазнають неминучих змін. Такий підхід припускає нескінченну багатоманітність, плюралізм різних позицій, поглядів, ціннісних і культурних систем, що вступають одна з одною у відносини діалогу й змінюються в результаті цієї взаємодії. Розуміння – основа в коеволуції рівних партнерів.

Ситуація перехідного стану суспільства посилюється розривом між безперервно прискорюваним науково-технічним прогресом і розвитком соціальних структур, унаслідок чого спостерігається їх дисгармонія, а конфлікти, що виникають, належно не розв'язуються. Прогрес комунікативно-інформаційної техніки сприяє зростанню опосередкованого спілкування, інтенсифікації комунікативних процесів. З одного боку, відбувається розширення можливостей соціальних суб'єктів, які отримують більшу свободу вибору форм і партнерів спілкування, створення своєї комунікативної структури, збільшення різноманітності соціального досвіду, що веде до інтенсифікації всіх типів соціальної діяльності. З іншого боку, зростання

опосередкованості зумовлює збіднення соціальних комунікацій, посилює відчуження суб'єктів один від одного, створює дефіцит міжособистісних зв'язків.

Ці симптоми гостро відчуються в сучасному суспільстві, тому актуалізується увага до якості життя загалом і якості комунікативної діяльності зокрема. Акцент при цьому робиться на становленні й розвитку діалогової філософії, представники якої оцінюють діалог як ідеальну форму соціальної комунікації. Разом з тим, процеси індивідуалізації й персоналізації у своєму крайньому вияві призводять до відчуження й атомізації індивідів. Такі процеси відбуваються на тлі глобалізації, коли все впливає на всіх і наявні соціальні кордони стають хиткими. Фактор простору й часу стає неістотним, відбувається формування єдиної структури соціальних комунікацій для всіх суспільств. На позначення таких процесів дослідники комунікативної сфери ввели термін «прозорість», який ілюструє безпрецедентні можливості сучасних комунікацій.

Новітні інформаційні й телекомунікаційні технології перетворилися на значущий фактор соціокультурних трансформацій. Праці Х. Вайнріха й Д. Болінджерера довели, що мова є щонайпотужнішим засобом маніпулювання свідомістю. У зв'язку зі сталим уявленням про те, що брехня – прерогатива засобів масової інформації, цікавим є погляд Г. Гусейнова, який розглядає брехню як стан свідомості й уважає, що вся мовна поведінка індивіда полягає в постійному виявленні брехні в навколишньому світі текстів. На апіорну й навіть апостеріорну комунікативність людини як соціальної істоти, на її комунікативну спрямованість звертають велику увагу у своїх дослідженнях Б. Бергер і Т. Лукман. Важливість комунікації підкреслена у працях К. Ясперса та Е. Левінаса, які розробляли уявлення про ідеальну комунікацію. Аксиологічний аспект аналізу комунікації й обґрунтування її особливої цінності як для індивіда, так і для суспільства висвітлено у філософії Г. Гадамера й П. Рікера. Чимало аспектів комунікативної культури проаналізовано в рамках семіотичного підходу Ю. Лотманом, який зауважував, що вся культура може бути осмислена як комунікація. Симптоматичним є лотманівське визначення самої семіотики як науки, що вивчає комунікативні зв'язки.

Розмежування комунікативної культури й культури спілкування змушує поставити під сумнів надмірні надії, що покладаються в деяких наукових працях на міжособистісну комунікацію та діалог [7, с. 43]. Такий підхід збіднює багатоманітність комунікативної діяльності, зводить її винятково

до міжособистісного рівня, до недооцінки й ігнорування форм комунікативної діяльності на соціальному рівні. Сучасне ж суспільство відчуває гостру потребу не лише й не стільки в екзистенційній, міжособистісній комунікації, скільки в комунікативній діяльності надіндивідуального – міжконфесійного, міжкультурного, міжцивілізаційного, глобального, загальнопланетарного рівня [8, с. 14].

Найбільш виразно специфіка комунікативної культури виявляє свій функціональний ресурс порівняно з інформаційною культурою. Основою такого зіставлення стало розмежування понять «комунікативна діяльність» та «інформаційна діяльність», які відносяться одне до одного як до засобу задоволення потреб соціальних суб'єктів. Такі зіставлення дали змогу дійти висновку, згідно з яким найважливішою специфічною ознакою комунікативної культури є те, що без неї не може існувати жодна соціальна система, оскільки саме поняття системи передбачає наявність взаємозв'язку між її елементами. Забезпечення взаємозв'язку зазначених елементів здійснюється за допомогою комунікативної культури. Необхідність комунікативної культури для соціальної системи зумовлена її адаптаційним і оптимізаційним впливом на діяльність соціальних суб'єктів у ситуації прискорених трансформацій соціальної системи. Виявлення специфічних рис комунікативної культури зробило можливою її типологізацію, репрезентувало її як цілісність, основними складниками якої є масова, спеціалізована (професійно орієнтована) й особистісна комунікативна культура [6, с. 20].

Методологічна вимога філософського аналізу місця й значення комунікативної культури в системі соціальної діяльності реалізувалась у виявленні її основних функцій. Структурогенерувальним принципом класифікації функцій комунікативної культури є система соціальних потреб, а засадничими визнано медіативну, інформаційну й регулятивну функції.

Збільшення уваги до досліджуваного феномена зумовлено процесом глобалізації та революцією в галузі комунікативних технологій [6, с. 16–17]. Це сприяє становленню мультимедійної культури, яка нині є найвищим етапом розвитку всієї системи комунікативної культури. Саме на цьому етапі відбувається персоналізація, спеціалізація останньої, зростання в ній негативних моментів, пов'язаних з її гомогенізацією, відчуженням і самотністю людини. У комунікативній сфері на початку XXI ст. різко загострюється конкурентна боротьба, з'являються нові соціальні суб'єкти, які намагаються забезпечити собі домінуюче становище в системі глобальних комунікацій.

Проаналізувавши механізм детермінативного впливу комунікативної культури на основні сфери суспільного життя, доходимо висновку, який має світоглядне й методологічне значення. Історичні етапи розвитку суспільства розрізняються не лише способами виробництва матеріальних благ, а й тим, як і за допомогою якої техніки здійснюється зв'язок соціальних суб'єктів. Тому рівень розвитку медіативних засобів може слугувати одним з головних критеріїв суспільного прогресу.

Список використаних джерел

1. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман. — М. : Изд-во Логос, 2002. — 390 с.
2. Ваттимо Д. Прозрачное общество / Д. Ваттимо ; пер. с итал. Дм. Новикова. — М. : Логос, 2003. — 124 с.
3. Дейк ван Т. А. Язык. Познание. Коммуникация / Т. А. ван Дейк. — М. : Прогресс, 1989. — 312 с.
4. Информационная эпоха : вызовы человеку. — М. : Изд-во Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2010. — 436 с.
5. Карр Н. Дж. Блеск и нищета информационных технологий : Почему ИТ не являются конкурентным преимуществом / Н. Карр. — М. : Секрет фирмы, 2005. — 176 с.
6. Лич Э. Культура и коммуникация : Логика взаимосвязи символов. К использованию структурного анализа в социальной антропологии / Э. Лич ; пер. с англ. — М. : Восточная литература РАН, 2001. — 142 с.
7. Маклюэн Г. М. Понимание Медиа : Внешние расширения человека / Г. М. Маклюэн. — М. : КАНОН-пресс-Ц ; Кучково поле, 2003. — 464 с.

References

1. Bauman, Z. (2002). *Individualized Society*. Moscow : Publishing House "Logos" [in Russian].
2. Vattimo, D. (2003). *Transparent Society*. Moscow : Logos [in Russian].
3. Deik, van T. A. (1989). *Language. Cognition. Communication*. Moscow : Progress [in Russian].
4. *The Information Age: Challenges to man*. (2010). Moscow : Publishing House of the Russian Political Encyclopedia [in Russian].
5. Carr, N. J. (2005). *Shine and poverty of information technology : Why IT is not a competitive advantage*. Moscow : Sekret firmy [in Russian].
6. Leach, E. (2001). *Culture and Communication: The logic of the relationship of characters. The use of structural analysis in social anthropology*. Moscow : Vostochnaia literatura RAS [in Russian].
7. McLuhan, G. M. (2003). *Understanding Media : External expansion of human*. Moscow [in Russian].
8. Austin, J. (1986). *Word as an action*. In : *New in foreign linguistics*. Vol. 17. Moscow : Progress [in Russian].
9. Panov, E. N. (1983). *Signs, symbols, languages*. Moscow : Znanie [in Russian].

8. Остин Дж. Слово как действие / Дж. Остин // Новое в зарубежной лингвистике. — Вып. 17. — М. : Прогресс, 1986. — С. 22—129.
9. Панов Е. Н. Знаки, символы, языки / Е. Н. Панов. — М. : Знание, 1983. — 246 с.
10. Родионов Б. А. Коммуникация как социальное явление / Б. А. Родионов. — Ростов н/Д : Изд-во Ростовского ун-та, 1984. — 144 с.
11. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие. — СПб. : Наука, 2000. — 381 с.
12. Baudrillard J. Ecstasy of Communication / J. Baudrillard // The Anti-Aesthetic. Essays on Postmodern Culture. — Port Townsend : Bay Press, 1983. — P. 126—133.
10. Rodionov, B. A. (1984). *Communication as a social phenomenon*. Rostov-On-Don : Publishing House of the Rostov University Press [in Russian].
11. Habermas, Yu. (2000). *Moral consciousness and communicative action*. SPb. Nauka [in Russian].
12. Baudrillard, J. (1983). *Ecstasy of Communication*. In : *The Anti-Aesthetic. Essays on Postmodern Culture*. Port Townsend : Bay Press, 126—133 [in English].

Відомості про автора:

Готько Наталя Володимирівна
nataliahotko07@rambler.ru
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова,
вул. Пирогова, 9, м. Київ,
Київська обл.
01061, Україна

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i8.1461>

Надійшла до редакції: 18.06.2016 р.

Прийнята до друку: 25.08.2016 р.

Рецензент: доктор філософських наук,
професор Олексенко Р. І.

Information about the author:

Hot'ko Natalia Volodimirivna
nataliahotko07@rambler.ru
National Pedagogical Dragomanov University
9 Pirogova St., Kyiv,
01061, Ukraine

doi: <http://dx.doi.org/10.7905/vers.v0i8.1461>

Received at the editorial office: 18.06.2016.

Accepted for publishing: 25.08.2016.

Rewier: Doctor of Philosophical Sciences,
Professor Oleksenko R. I.